

Поняття натовпу у змісті безпеки життєдіяльності

Анотація. У статті розкрито сутність феноменологічного методологічного підходу до вивчення психології масових скупчень людей. Уточнено обставини, за яких масове скупчення людей без ризиків реалізації небезпек трансформується в агресивний натовп з великим ризиком травмувань та загибелі. Визначено зміст орієнтовного алгоритму аналізу зовнішніх ознак натовпу: домінуюча модальність емоцій; ідентифікація керованості натовпу; ідентифікація об'єкта інтересу; з'ясування, чи має місце комбінація лідера та негативної модальності емоцій. Окреслено орієнтовне поле пошуку базових понять процесу формування грамотної поведінки в умовах масових скупчень людей.

Ключові слова: феномени натовпу, явище зараження, лібідна прив'язаність до лідера, агресивний натовп, грамотна поведінка в умовах масових скупчень людей.

Abstract. The article reveals the essence of the phenomenological methodological approach to the study of the psychology of mass gatherings. The circumstances under which a mass gathering of people without risks of realization of dangers is transformed into an aggressive crowd with a high risk of injuries and death are specified. The content of the approximate algorithm for the analysis of external signs of the crowd is determined: the dominant modality of emotions; identification of crowd control; identification of the object of interest; finding out if there is a combination of leader and negative emotional modality. The approximate field of search of basic concepts of the process of formation of literate behavior in the conditions of mass gatherings of people is outlined.

Keywords: crowd phenomena, infection phenomenon, libidinal attachment to the leader, aggressive crowd, competent behavior in the conditions of mass gatherings of people.

Постановка наукової проблеми. Соціально-психологічні небезпеки є предметом вивчення в навчальній дисципліні «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці». Зокрема перебування в натовпі належить до цього виду небезпек та оцінюється великим ризиком загибелі або травмування. Низка фактів з минулого є, на нашій погляд, більш ніж переконливими. Наприклад, тиснява в Палаці спорту Сокольники у Москві 10 березня 1975 року призвела до загибелі 21 людини (13 жертвам було менше 16 років), 25 осіб отримали каліцтва; тиснява на спортивній арені Лужники в Москві 20 жовтня 1982 року забрала життя в 66 осіб; тиснява в підземному переході метро «Неміга» у Мінську 30 травня 1999 року стала причиною загибелі 53 осіб, серед яких було 40 дівчат, 150 осіб отримали травми [1; 2; 8]. У 1987 році прибуло приблизно 450 футбольних фанатів з Москви на гру чемпіонату СРСР між командами «Динамо» (Київ) та «Спартак» (Москва), які втягнули вболівальників «Динамо» у масову бійку, що спалахнула у центрі м. Києва [10]. Тиснява в кінотеатрі м. Червоноград Львівської області 30 листопада 1998 року призвела до загибелі чотирьох школярів [3]. Однак у навчальних посібниках наводять переважно загальні характеристики натовпу, без чітко визначених базових понять, наприклад, Є. Желібо до основних ознак натовпу відносить конформізм осіб у натовпі [3], а Р. Яким – «розчинення» особистісних якостей окремих осіб у натовпі [12] тощо. Звідси слідує актуальність дослідження проблеми формування грамотної поведінки людини в умовах натовпу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Р. Яким відібрав в якості базових знань про масові скупчення людей поняття паніки, зміни стану свідомості та елементарні правила безпеки при випадковому потраплянні в натовп [12]. Проблеми розкриття ознак видів натовпу в навчальній літературі досліджували Є. Желібо, І. Пістун, І. Сагайдак та ін. [3].

Дидактичні умови формування в студентів знань про безпеки під час вивчення безпеки життєдіяльності людини обґрунтовував А. Іванчук, а також обґрунтовував потребу зміни парадигми безпеки на парадигму людського розвитку в навчальній дисципліні «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» [4; 5].

Управління психологією натовпу при виконанні службово-бойових завдань правоохоронними органами було об'єктом дослідження І. Приходька, О. Тімченка, С. Полторака та ін. [7]. Особливості психологічної стійкості міліціонерів в середовищі агресивного натовпу вивчав В. Фатхутдінов, а також зв'язки між правовою культурою та процесом трансформації

масового скупчення футбольних вболівальників в агресивний натовп [9; 10]. І. Шинкаренко досліджував психологічні механізми формування злочинного натовпу під час масових порушень громадського порядку [11].

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у розкритті теоретичних основ психології масових скупчень людей. Для досягнення мети необхідно висвітлити сутність феноменологічного методологічного підходу до вивчення явища натовпу та розкрити базові знання процесу формування грамотної поведінки в умовах масових скупчень людей.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування характеристик явища натовпу використовують знання соціальної психології та феноменологічний і системно-структурний методологічний підходи. Помітний внесок дослідників Г. Лебона, З. Фрейда та ін. у вивченні натовпу з використанням феноменологічного методологічного підходу. Зокрема Г. Лебон відкрив базовий механізм феномену групової свідомості, назвавши його механізмом зараження за аналогією із зараженням людей збудником інфекційної хвороби [6]. Сутність механізму зараження в легкій передачі емоційного збудження між членами натовпу та утворенні однакових емоцій у всіх його учасників. З. Фрейд розкрив сугестивні феномени натовпу, поглибивши розуміння сутності механізму зараження Г. Лебона інтенсивною взаємною навіюваністю в натовпі. Головна роль у навіюванні належить, на думку З. Фрейда, лідеру, до якого з'являється в натовпі специфічна «лібідна прив'язаність», як наслідок предметом зараження стає не лише емоційний стан, але й поведінкові дії [7; 9].

Натовп розуміють як тимчасове скупчення людей, пов'язаних спільним об'єктом інтересу або об'єктом уваги та подібною модальністю емоцій. Об'єктивними передумовами виникнення явища натовпу є масове скупчення людей, спільний об'єкт інтересу або об'єкт уваги, зона зосередженості уваги та ін. Однак не кожний натовп характеризується великим ризиком небезпек травмування або загибелі в ньому, бо вказані небезпеки переважно потенційні. Проте «розчинення» особистісних якостей окремих людей у середовищі натовпу та швидка дія механізму зараження за Г. Лебоном, особливо у випадку негативної модальності емоцій, легко трансформує потенційні небезпеки в реальні.

У навчальній дисципліні «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» практичний інтерес викликають обставини трансформації потенційних небезпек у реальні небезпеки, тому їх доречно віднести до базових знань грамотної поведінки в умовах масових скупчень людей. Цікавим, у даному контексті, є афоризм Г. Лебона: «...хто вміє ввести натовп в оману, той стає його володарем; хто ж прагне напоумити натовп, той завжди стає його жертвою» [6, с. 228]. Перша половина афоризму підказує про небезпеку від маніпуляторів (провокаторів), а друга вказує, що незнання механізмів функціонування свідомості у масовому скупченні людей – це прямий шлях до реалізації небезпеки. Причина полягає в «розчиненні» вольових, свідомих, інтелектуальних складових індивідуальної психіки в середовищі натовпу та ситуативного функціонування на принципах біхевіоризму узагальненої «психіки» натовпу. Таким чином, однієї з причин збільшення ризику є відсутність у потенційної жертви натовпу знань із психології масового скупчення людей.

Необхідно також розглянути обставини «зараження» натовпу емоціями негативної модальності, агресією, панікою, корисливими мотивами, а також появу оманливого почуття безпеки, яку нібито надає людині натовп. Виділенні нами акценти зародження і реалізації небезпек пов'язані виключно з феноменом зміни свідомості людини в натовпі. «Зміна стану свідомості – це таке перетворення психіки людини, при якому змінюється її емоційна, когнітивна та поведінкова складові [7, с. 41]. «...основою зміни стану свідомості є процес ідентифікації людини з іншими учасниками натовпу, це відбувається через потребу людини бути учасником соціальних структур» [7, с. 42]. Види змінених станів психіки людини в натовпі переважно такі: анонімність, інстинктивність, несвідомість, єднання, зараженість, безвідповідальність, тимчасове зниження інтелекту [7]. Очевидно, що люди в натовпі не усвідомлюють зміну стану власної свідомості зумовлену натовпом, в протилежному випадку вони б намагалися діяти раціонально або залишити його. Також зрозуміло, що цей факт можливо пояснити лише на основі глибокого розкриття закономірностей психіки людини в натовпі, але у випадку формування грамотної поведінки в умовах масових скупчень людей, на нашій погляд, недоцільно.

Грамотна поведінка людини в умовах масових скупчень людей можлива на основі аналізу зовнішніх ознак натовпу. У першу чергу підлягає аналізу модальність емоцій у натовпі (позитивна, чи негативна). Коли людина підійшла до периферії натовпу то, спираючись на життєвий досвід, на нашій погляд, вона порівняно легко з'ясує пануючу модальність емоцій. Якщо панує негативна модальність емоцій – це характерна ознака підвищеного ризику стати жертвою нещасного випадку в такому натовпі.

Важливо також зрозуміти наскільки керований натовп, для цього варто обійти його по периметру або розглянути з підвищення наскільки неоднорідна в ньому щільність. Якщо вдасться ідентифікувати локальне скупчення людей ближче до центру, то говорять про наявність «ядра натовпу» та ймовірну керованість організатором або лідером. У порівнянні із некерованим у керованому натовпі дещо менший ризик піддатись маніпуляціям спеціально підготовлених або самодіяльних провокаторів, які можуть заразити натовп на агресивні дії, підвищивши цим рівень ризику прояву небезпеки. Після ідентифікації пануючої модальності емоцій та характеру керованості натовпу необхідно проаналізувати, хто або, що являється об'єктом інтересу або уваги. Коли об'єктом інтересу стала дорожньо-транспортна пригода, пожежа, флешмоб (несподівана поява групи людей у заздалегідь запланованому місці) та ін., то ризику невеликі, якщо не враховувати можливість появи паніки, спричиненої провокатором або необережністю висловлювань фахівців. Якщо об'єктом інтересу стали масові розваги (міські свята, карнавали, масові спортивні змагання, масові розпродажі тощо), то існує ймовірність трансформації неагресивного масового скупчення людей в агресивний натовп за допомогою пускового чинника, наприклад, інцидент на футбольному матчі перетворить вболівальників у некерований агресивний натовп.

Необхідно також врахувати збільшення ризиків, якщо об'єкт інтересу скупчення людей пов'язаний з корисливим мотивом, наприклад, посадка в приміський електропоїзд, розпродаж товарів за зміненими цінами, перебування на місці, де був паводок або ураган, порожній житловий будинок тощо. Найбільший ризик з'являється в масовому скупченні людей в якому є лідер або організатор та домінують негативні емоції, агресивне збудження. Це можуть бути акції протесту, рок-концерти, релігійні протистояння або релігійні ритуали тощо. Тут має місце синергетика дії механізм зараження Г. Лебона та механізму лібідної прив'язаності до лідера за З. Фрейдом. Поява оманливого почуття безпеки, яку нібито надає людині натовп пов'язана зі зміною стану свідомості людини, зокрема з анонімністю, безвідповідальністю, єднанням, зараженістю.

Таким чином, використовуючи феноменологічний методологічний підхід до вивчення явища натовпу, можливо визначити орієнтовний алгоритм аналізу його зовнішніх ознак та використати цей алгоритм для відбору базових понять процесу формування основ грамотної поведінки в умовах масових скупчень людей.

Висновки. З аналізу літературних джерел слідує, що небезпеки від натовпу вивчались переважно в контексті розв'язання практичних задач працівниками органів правопорядку. Теорія натовпу заснована на феноменологічному методологічному підході та є складовою частиною соціальної психології. Підвалини теорії натовпу сформовані дослідженнями Г. Лебона і З. Фрейда, які підтвердили свою адекватність випробуванням часом. Для області знань із безпеки життєдіяльності людини важливо визначити базові поняття з психології натовпу.

Список використаних джерел:

1. Давка в «Лужниках». *Вікіпедія*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Давка_в_«Лужниках» (дата звернення: 27.02.2021).
2. Давка в «Сокольниках». *Вікіпедія*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Давка_в_«Сокольниках» (дата звернення: 27.02.2021).
3. Желібо Є.П., Сагайдак І.С. Безпека життєдіяльності: навчальний посібник для аудиторної та практичної роботи. Київ: ЕКОМЕН, 2011. 200 с.
4. Іванчук А.В. Дидактичні умови формування в студентів знань про небезпеки під час вивчення навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 34. С. 304-309.

5. Іванчук А.В. Можливості використання наративів у навчальній дисципліні «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» під час підготовки майбутніх учителів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 212-217.
 6. Лебон Г. Психология народов и масс. Санкт-Петербург: Макет, 1995. 316 с.
 7. Психологія натовпу й управління ним при виконанні службово-бойових завдань: навчальний посібник / І.І. Приходько, О.В. Тімченко, С.Т. Полторак та ін. Харків: НАНГУ, 2015. 250 с.
 8. Трагедія на «Немиге». *Вікіпедія*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Трагедія_на_«Немиге» (дата звернення: 27.02.2021).
 9. Фатхутдінов В.Г. Агресивний натовп: психологічні засоби протидії з боку міліції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 235-239. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/7153/%C2> (дата звернення: 27.02.2021).
 10. Фатхутдінов В.Г. Правова культура футбольних вболівальників як чинник підвищення рівня охорони громадського порядку. *Право і безпека*. 2011. № 1. С. 140-145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_1_31 (дата звернення 27.02.2021).
 11. Шинкаренко І.О. Психологічні механізми формування злочинного натовпу під час масових порушень громадського порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 269-275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_2_39 (дата звернення: 25.02.2021).
- Яким Р.С. Безпека життєдіяльності людини: навчальний посібник. Львів: Вид-во «Бескид Біт», 2005. 304 с.